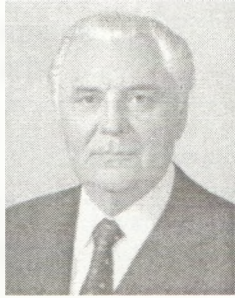

УКРАЇНА В ПЕРІОД ЗАГОСТРЕННЯ КРИЗИ РАДЯНСЬКОЇ СИСТЕМИ (СЕРЕДИНА 60-Х – СЕРЕДИНА 80-Х РР.)

Консервативний курс Л. Брежнєва (1964–1982)

Застій — період правління Л. Брежнєва, який характеризувався запереченням спроб оновлення суспільства, консервацією чинного режиму	
<div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-bottom: 5px;">Формальне представництво народу у владних органах, безальтернативні вибори</div> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-bottom: 5px;">Неосталінізм: згорнуто гласність і критику культу особи Сталіна, частково реанімовано сталінську адміністративно-командну систему</div> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-bottom: 5px;">Скасоване рішення про періодичне оновлення складу партійних органів; старіння керівництва</div> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px;">Засилля корупції, хабарництва, привілеїв номенклатури — партійної еліти</div>	<div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-bottom: 5px;">Відновлено посаду Генерального секретаря ЦК КПРС, яку й посів Л. Брежнєв</div> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-bottom: 5px;">Зріс бюрократичний апарат: на початку 1980-х років кількість чиновників у СРСР сягнула 18 млн осіб</div> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-bottom: 5px;">КПРС зосередила всю повноту влади в країні, відбулося остаточне злиття партійного і державного апарату</div> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px;">Існування «подвійної моралі», коли норми повсякденного життя, проголошені владою, не співпадають з реальністю</div>

Керівництво УРСР у другій половині 1960 – 1980-х роках

Політика першого секретаря ЦК КПУ П. Шелеста (1963–1972)	Політика першого секретаря ЦК КПУ В. Щербицького (1972–1989)
	
<ul style="list-style-type: none"> • Захищав економічні інтереси УРСР. • Підтримував помірковану українізацію: вищу школу почали переводити на українську мову викладання, здійснено спробу українізувати управлінський апарат тощо. 	<ul style="list-style-type: none"> • Цілковито підтримував курс Л. Брежнєва, усунув від влади прибічників П. Шелеста. • Підтримував жорстку централізацію, підпорядкованість республіки центру.

Політика першого секретаря ЦК КПУ П. Шелеста (1963–1972)	Політика першого секретаря ЦК КПУ В. Щербицького (1972–1989)
<ul style="list-style-type: none"> • 1970 р. видав книгу «Україно наша Радянська»; пізніше саме за цю книгу Шелеста звинуватять в ідеалізації минулого України та обстоюванні самостійності України. • Підтримував розвиток українського мистецтва, зокрема кінорежисера С. Параджанова, фольклорний ансамбль П. Вірського тощо. • Ініціював заснування Шевченківської премії, видання «Історії міст і сіл УРСР», створення державного заповідника на о. Хортиця, музею-заповідника української народної архітектури та побуту в с. Пирогове, будівництво палацу «Україна» в Києві. • Брав участь в усуненні М. Хрущова від влади. • Засуджував політику десталінізації. • Активно боровся з дисидентським рухом. • Розкритикований за «примиренське ставлення до буржуазного націоналізму» і переведений на роботу до Москви 	<ul style="list-style-type: none"> • Провів модернізацію легкої та харчової промисловості УРСР. • Дозволив розміщення на території України низки атомних електростанцій, зокрема Чорнобильської. • Посилив русифікацію; усі державні та партійні заходи проводили російською мовою. • Провів партійну чистку, приховану обміном партійних квитків. • Фактично розгромив український дисидентський рух. • Відкрив музей Леніна у Києві, меморіальний комплекс «Український музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років», Монумент на честь більшовицької революції 1917 р. у Києві тощо. • Підтримував розвиток спорту, особливо футбольну команду «Динамо-Київ»

Конституція УРСР 1978 р.

Розроблена на основі Конституції СРСР від 7 жовтня 1977 р.	
Основний зміст	<ul style="list-style-type: none"> • УРСР — суверенна держава в добровільному союзі радянських республік. • УРСР має право приймати Конституцію і закони. • УРСР зберігає за собою право вільного виходу з СРСР (механізм реалізації цього права відсутній). • В УРСР побудовано розвинуте соціалістичне суспільство, у якому створено могутні продуктивні сили, неухильно підвищується добробут і культура народу. • Влада в УРСР належить народу, який здійснює її через ради народних депутатів. • Керівною і спрямовуючою силою радянського суспільства, ядром його політичної системи є КПРС (6-та стаття Конституції). • Економіка УРСР є складовою частиною єдиного народно-господарчого комплексу СРСР. • Гарантовано права на працю, житло, безплатну освіту, медицину тощо і свободи слова, зборів, віросповідання громадян
Оцінка Конституції	Закріплювала підлегле становище УРСР, чимало її статей мали декларативний характер і не відповідали реаліям життя

Косигінські економічні реформи (почалися 1965 р.)

Названі за прізвищем автора — Голови Ради Міністрів СРСР О. Косигіна	
Передумови запровадження	<ul style="list-style-type: none"> • Скорочення національного доходу за часів правління М. Хрущова. • Економічна дискусія, започаткована харківським економістом Ліbermanом, який запропонував повернутись до досвіду непу
Мета	Впровадження елементів економічного регулювання у планове господарство
Реформи у промисловості та управлінні	<ul style="list-style-type: none"> • Розширено господарчу самостійність підприємств, уведено госпрозрахунок. • Звітні показники підприємств скорочено з 30 до 9. • З прибутків підприємств створено окремі фонди: матеріального стимулювання, соціально-культурного розвитку та житлового будівництва, розвитку виробництва. • Установлено залежність фонду зарплати від прибутку підприємства. • Зміцнено прямі договірні зв'язки між підприємствами. • Уведено оцінку діяльності підприємств за показником не валової, а реалізованої продукції. • Ліквідовано раднаргоспи, поновлено галузеві міністерства: 11 загальносоюзних, 17 союзно-республіканських. • Особлива увага приділялася розвитку легкої та харчової промисловості
Сільське господарство	<ul style="list-style-type: none"> • Суттєво знижені плани обов'язкових закупівель зерна. • У 1,5–2 рази підвищено закупівельні ціни на сільськогосподарську продукцію. • Встановлено 50 % надбавка до закупівельної ціни на надпланову продукцію. • Зросли капіталовкладення в сільське господарство. • Знижено податки, ціни на запчастини і техніку. • З колгоспів списано державні борги. • Скорочено звітні показники. • Розширено самостійність колгоспів у плануванні. • Скасовано обмеження на розвиток підсобних господарств, які давали 25 % овочів, 30 % м'яса, сала, молока і фруктів, понад 50 % картоплі
Результати реформ	<p align="center">Позитивні</p> <p>VIII п'ятирічку (1966–1970) названо «золотою».</p> <ul style="list-style-type: none"> • Виробництво промислової продукції зросло на 50 %. • 2/3 приросту промислової продукції забезпечила висока продуктивність праці. • Призупинено спад середньорічних темпів зростання виробництва. • Валова продукція сільського господарства зросла на 23 %. • Національний дохід СРСР становив у 1970 р. 67 % національного доходу США (у 1960 р. — 58 %)

Негативні	<ul style="list-style-type: none"> • Наприкінці 1960-х років зростає директивне планування. • Прибуток від реалізації продукції збільшували не за рахунок якості та дешевизни товару, а за рахунок приписок, подорожчання товару чи зниження плану. • Реформа не передбачала появи реального господаря на виробництві. • Реформи містили взаємовиключні процеси: посилення централізму в економіці та впровадження ринкових механізмів, що призвело до розбалансування економічної системи
-----------	--

Загострення економічної кризи у 1970 – на початку 1980-х рр.

Промисловість
<ul style="list-style-type: none"> • Диспропорції економіки: перевага важкої та енергетичної промисловості, у невиробничій сфері працює 1/4 (у США — 3/4) працівників. • Старіння основних виробничих фондів, вичерпання трудових і матеріальних ресурсів. • Висока матеріало- та енергоємність виробництва. • Недостатня механізація та автоматизація виробництва, повільне впровадження наукових розробок. • Низька якість продукції не давала змоги конкурувати на світовому ринку. • Валюта, виторгувана за експорт нафти і газу, йшла не на модернізацію, а на військову промисловість та імпорт товарів повсякденного попиту

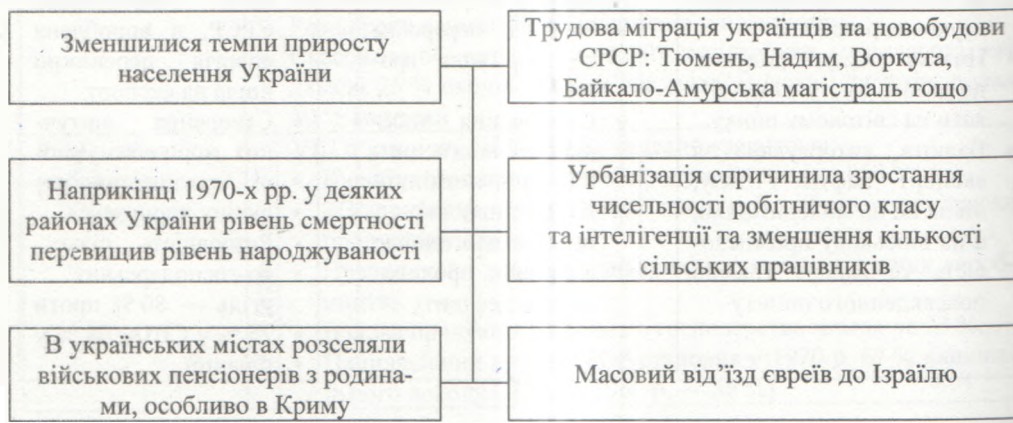
Сільське господарство
<ul style="list-style-type: none"> • Нераціональне використання земель: непродумана меліорація; передання найкращих чорноземів під забудову, шляхи, водосховища. • Брак і погана якість сільсько-господарської техніки. • Нестача мінеральних добрив, захисних хімічних засобів тощо. • Недбалі переробка та зберігання врожаю. • Скорочення чисельності колгоспників при незмінній продуктивності праці стало однією з причин продовольчого дефіциту

Екологія
<ul style="list-style-type: none"> • Будівництво хімічних та інших екологічно небезпечних підприємств у густонаселених районах. • Будівництво АЕС без урахування геологічних особливостей місцевості, застарілими технологіями, у густонаселених та маловодних регіонах. На території УРСР працювало 40 % енергоблоків СРСР, а вироблена енергія переважно йшла на експорт. • Створення «штучних морів» на Дніпрі, затоплення родючих чорноземів. • Розораність сільсько-господарських угідь — 80 % проти 25 % у США, 48 % у Франції

Розвиток соціальної сфери

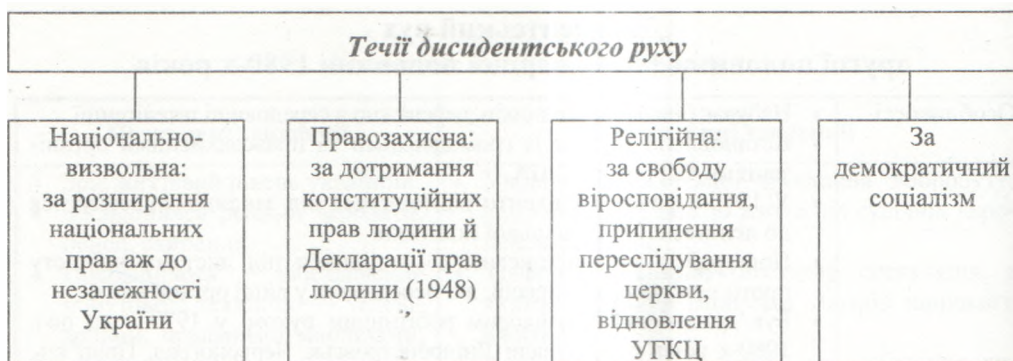
Позитивні тенденції	Негативні тенденції
<ul style="list-style-type: none"> • Зріс життєвий рівень українців. • Збільшилися реальні зарплати, пенсії, стипендії. • Покращилося забезпечення побутовою технікою — телевізорами, пральними машинами, холодильниками. • Зведено значну кількість житла, шкіл, будинків, культури. • Низькі ціни на житло та комунальні послуги. • Безкоштовні медицина та освіта. • Грошова допомога малозабезпеченим сім'ям з неповнолітніми дітьми. • Користування підручниками в середній школі стало безплатним. • Поліпшилося транспортне обслуговування населення: дешевий проїзд, нові маршрути, відкриття метрополітену в Харкові тощо 	<ul style="list-style-type: none"> • Уповільнилися темпи зростання добробуту, відставання за якістю життя від сусідніх європейських країн. • Товарний <i>дефіцит</i> (нестача), спекуляція, з якими боролися імпортом товарів широкого вжитку. • Недостатні розміри пенсій та соціальних виплат, зрівнялівка в оплаті праці. • Низька якість житла, великі черги на його отримання, розподіл квартир за відсутності громадського контролю. • Великий розрив у соціальному забезпеченні та побутовому рівні села й міста: 5 % сіл користувалися природним газом, 15 % — водогонном. • Низька якість рівня охорони здоров'я. • Прихована інфляція. • Привілеї номенклатури: <ul style="list-style-type: none"> ○ власна закрита система постачання продовольства і промтоварів; ○ зарплата — вдвічі-втричі вища за робітничу; ○ окремі санаторії, поліклініки, лікарні, пансіонати тощо; ○ краще житло, спеціальна прислуга; ○ гарантія навчання і престижної роботи для дітей

Етносоціальні процеси в Україні

**Дисидентський рух
другої половини 1960 – першої половини 1980-х років**

Особливості	<ul style="list-style-type: none"> • Набуває більше прибічників, переважно в середовищі інтелігенції. • Встановлено зв'язок із громадськими та правозахисними організаціями Європи та США. • У 1970-х роках дисиденти відмовилися від закликів повернутися до ленінської національної політики. • Поширився рух «підписантів» — підписи під листами протесту проти політичних репресій, які передавали у вищі органи влади. • Був доповнений страйковим робітничим рухом: у 1970 – на поч. 1980-х років страйкували Дніпропетровськ, Червоноград, Прип'ять, Київ тощо. • Не мав цілісної загальної програми
Самвидавнича діяльність	<ul style="list-style-type: none"> • І. Дзюба, «Інтернаціоналізм чи русифікація» (1965): проаналізовані основні причини протестів української інтелігенції, засуджено ігнорування громадських прав українського народу, розкритикована національна політика КПУ. Книга була таємно вивезена за кордон і перекладена італійською, китайською, російською, французькою та іншими мовами. • В. Чорновіл, «Правосуддя чи рецидиви терору?» (1966), «Лихо з розуму» (1966–1967): біографії двадцяти дисидентів, заарештованих 1965 р. • В. Мороз, «Мойсей і Датан», «Хроніка опору», «Серед снігів» (1969), «Репортаж із заповідника ім. Берії» (1970): викриття репресивної радянської системи. • 1970–1972 рр. — самвидавничий журнал «Український вісник» за редакцією В. Чорновола
Найбільші акції протесту	<ul style="list-style-type: none"> • У вересні 1965 р. у Києві в кінотеатрі «Україна» перед показом фільму С. Параджанова «Тіні забутих предків» виступили І. Дзюба, В. Чорновіл, В. Стус на знак протесту проти арештів дисидентів. • У вересні 1968 р. за ініціативою письменника В. Некрасова проведено перший мітинг пам'яті жертв Голокосту в Бабиному Яру в Києві. • Акти самоспалення на знак протесту проти національної політики СРСР, здійснені В. Макухою, М. Бреславським, О. Гірником
Репресивні заходи влади	<ul style="list-style-type: none"> • Залякування органами КДБ, організація різноманітних «кампаній» у пресі тощо. • Адміністративні заходи: догани, виключення з партії, звільнення з роботи, позбавлення радянського громадянства. • Арешти та ув'язнення; 1970 р. за досі нез'ясованих обставин загинула українська художниця і дисидент А. Горська. • Ізоляція в психіатричних лікарнях. • Позбавлення громадянства СРСР
Хвилі арештів	<ul style="list-style-type: none"> • 1965 р. — арешт двадцяти п'яти представників української інтелігенції (І. Світличний, брати Горині, М. Озерний, О. Заливаха тощо). • 1970–1972, 1974 рр. — «великий погром»: арешт понад 100 осіб (І. Дзюба, В. Мороз, В. Чорновіл, В. Стус, Є. Сверстюк). • Початок 1980-х років — арешт близько 60 осіб. • Дисидентський рух практично розгромлений, не здобувши широкої підтримки народу

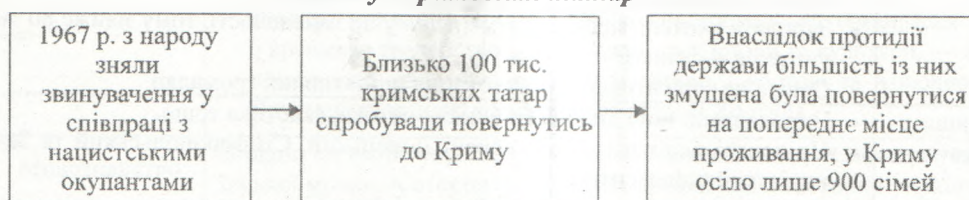
Діяльність Української Гельсінкської Групи (1976–1982)

Поняття	Відкрита громадська правозахисна організація України, створена в листопаді 1976 р. <i>Правозахисник</i> — особа, яка сповідує верховенство прав людини або для якої правозахисна діяльність є професією
Передумови виникнення	1975 р. 35 держав, у тому числі СРСР, підписали Гельсінкський Заключний Акт про повагу громадянських прав і свобод та демократичні принципи міжнародних відносин
Учасники групи	М. Руденко — керівник; О. Бердник, Л. Лук'яненко, В. Стус, В. Чорновіл, І. Кандиба, О. Мешко, П. Григоренко (загалом 37 осіб)
Мета	<ul style="list-style-type: none"> • Ознайомити громадськість з Декларацією прав людини. • Сприяти виконанню статей Заключного Акту з питань безпеки і співробітництва в Європі. • Реалізувати право України бути представленою окремою делегацією на міжнародних нарадах щодо виконання Гельсінкських угод. • Акредитувати в Україні представників іноземної преси. • Ознайомити світову спільноту з фактами порушення прав людини в Україні
Методи боротьби	<ul style="list-style-type: none"> • Видання заяв, меморандумів, бюлетенів. • Передання інформації про порушення прав людини міжнародним правозахисним організаціям. • Контакти з аналогічними групами в інших країнах
Репресії щодо членів УГГ	<ul style="list-style-type: none"> • 23 члени УГГ засуджені на різні строки ув'язнення. У 1984–1985 рр. в ув'язненні померли <i>В. Стус, О. Тихий, В. Марченко, Ю. Литвин</i>. • 6 учасників позбавлені радянського громадянства
Результати діяльності	Формально УГГ ніколи не була розпущена. 1988 р. на основі УГГ виникла Українська Гельсінкська Спілка

Релігійне дисидентство

Мета	<ul style="list-style-type: none"> • Свобода совісті та віросповідання. • Вільне здійснення релігійних обрядів, повернення храмів вірянам. • Звільнення засуджених за релігійні переконання. • Реабілітація страчених служителів культури
Причини поширення	<ul style="list-style-type: none"> • Заборона Української автокефальної та Української греко-католицької церков. • Агресивна антирелігійна кампанія кінця 1950 – початку 1960-х років
Лідери	<ul style="list-style-type: none"> • І. Гель, Й. Тереля — за відновлення Української греко-католицької церкви (УГКЦ). • В. Романюк — за виведення Російської православної церкви з-під контролю держави, згодом — за відновлення діяльності Української автокефальної православної церкви (УАПЦ). • П. Вінс, Г. Вінс — за свободу діяльності протестантських церков
Діяльність	<ul style="list-style-type: none"> • Організація таємних релігійних громад. • Створення комітету захисту УГКЦ. • Передання інформації про порушення прав віруючих міжнародним правозахисним організаціям

Рух кримських татар

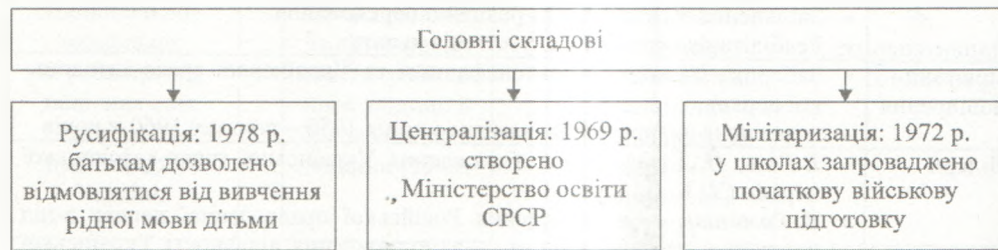

Значення дисидентського руху

Усього в Україні налічувалося близько 1 тис. дисидентів
Продовжив традиції національно-визвольної боротьби
Став реальною моральною й ідеологічною загрозою радянській системі
Створив ідеологічну базу відновлення Української державності
Зробив внесок у розвиток культури України
Поставив українську проблему на міжнародний рівень

Культура і духовне життя

Освіта

Тенденції освітньої сфери

Шкільна освіта	<ul style="list-style-type: none"> • Запроваджено єдиний тип середньої школи. • Обов'язкову середню освіту закріплено конституціями СРСР (1977), УРСР (1978). • Зменшено кількість шкіл з українською мовою навчання: у Донецьку та Криму не залишилося жодної української школи. • Зарплата вчителя менша, ніж середня у промисловості, тому майже 80 % учителів — жінки. • Освіта не зорієнтована на виховання ініціативних громадян
Вища освіта	<ul style="list-style-type: none"> • Впроваджені нові дисципліни: кібернетика, генетика тощо. • На основі педінститутів створені Донецький, Сімферопольський та Запорізький університети. • Кількість студентів зросла майже вдвічі. • Зміцнилася матеріально-технічна база вишів: будівництво нових навчальних корпусів, гуртожитків, спортивних комплексів тощо. • Відбулась майже повна русифікація вищої школи

Розвиток науки

Загальні тенденції	<ul style="list-style-type: none"> • Науковий центр — АН УРСР на чолі з Б. Патонем. • Відсутня зацікавленість виробника у впровадженні винаходів. • Обмежено фінансування республіканських наукових установ порівняно із загальносоюзними. • Переважний розвиток галузей, що працювали на оборону
Фізика, механіка	<ul style="list-style-type: none"> • Запущено плавильну установку «Уран» для вивчення плазми і керованої термоядерної реакції. • Здійснено теоретичні розробки для розрахунку орбіт штучних супутників землі. • Інститут кібернетики створював автоматизовані системи управління підприємствами та галузями. • Досліди електрозварювання алюмінію, титану та нержавіючої сталі в умовах космічного вакууму. • Винайдено нові марки високотривкого чавуну, антикорозійної сталі

Аграрні науки	Селекційна робота Міронівського науково-дослідного інституту під керівництвом академіка <i>В. Ремесла</i> (пшениця, цукровий буряк)
Медицина	<ul style="list-style-type: none"> • <i>В. Фролькіс</i> працював у галузі геронтології (старіння організму). • <i>О. Шалімов</i> створив Київський науково-дослідний інститут клінічної та експериментальної хірургії, розробив чимало хірургічних методик та інструментарію. • <i>М. Амосов</i> вивчав проблеми кардіохірургії, біологічної кібернетики
Історія	<ul style="list-style-type: none"> • Завершено видання 26-томної «Історії міст і сел. України» під керівництвом академіка П. Тронька, «Історії Української РСР». • Створені фундаментальні дослідження: «Археологія Української РСР», «Радянська енциклопедія історії України», «Історія українського мистецтва». • Історикам рекомендовано вивчати радянський період; дослідження попередніх періодів української історії мало повністю відповідати ідеологічним настановам партії. Так, за вивчення історії козацтва звільнені з роботи історики О. Апанович, Я. Дзира. • Заборонено згадувати імена М. Грушевського, О. Оглобліна, С. Єфремова тощо. • 1966 р. у Києві виникла добровільна громадська організація — Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, — яка домагалася створення музеїв у Чигирині, Суботіві та Холодному Яру, меморіального комплексу на острові Хортиця
Мовознавство	Видано «Історію українського мистецтвознавства», «Словник української мови», «Історію української літератури», «Історію української мови»

Література і мистецтво

Загальні тенденції	<ul style="list-style-type: none"> • Панування соціалістичного реалізму. • Спілки письменників, художників, композиторів здійснювали контроль за представниками творчих професій; покора захочувалася преміями, званнями. • Продовжено русифікацію: частка українських книг зменшилася з 60 до 24 %, українських журналів — з 46 до 19 %, тобто повернулася до періоду початку 1920-х років. • Технологію виготовлення і допуску в прокат фільмів було зорієнтовано на панування російської мови, адже фільми приймала московська комісія. З двох десятків фільмів, які щороку знімали на студії ім. Довженка, лише два–три були україномовними. • Іноземні фільми дублювалися лише російською мовою. • Сформувався жанр «поетичного кіно»: <ul style="list-style-type: none"> ○ Л. Осика, «Камінний хрест» (за В. Стефаником); ○ І. Миколайчук, «Вавилон ХХ» (за В. Земляком); ○ С. Параджанов, «Тіні забутих предків» (за М. Коцюбинським). • Зберігалася ізольованість від світового мистецького процесу
--------------------	--

Маланчуківщина	<ul style="list-style-type: none"> • <i>«Маланчуківщина»</i> — ідеологічний диктат у мистецькій сфері, названий за прізвиськом секретаря ЦК КПУ з ідеологічних питань В. Маланчука: «великий погром» української інтелігенції під час «боротьби з буржуазним націоналізмом та антирадянською ідеологією». • 1968 р. розпочалося цькування нового роману О. Гончара «Собор», де звучав протест проти бездумного руйнування храмів, зневажливого ставлення до національної історії, байдужості й бездуховності. За деякими оцінками, ця кампанія була одним з методів боротьби проти першого секретаря КПУ П. Шелеста. • У 1970-х роках зі Спілки письменників виключено М. Лукаша, Б. Чічабіна та ін., а видатного російського письменника В. Некрасова, який постійно жив у Києві, вислали за кордон. • Л. Костенко звинувачували в ідеалізації козацького минулого і художній неповноцінності творів; було розсіпано набір її книги «Княжа гора», шість років не видавали роман у віршах «Маруся Чурай». • За відродження і пропаганду українського фольклору заборонено етнографічний хор «Гомін» під орудою Л. Яценка; самого Яценка виключено зі Спілки композиторів. • Скульптора <i>І. Гончара</i> за збирання української етнографічної колекції звинувачено в «націоналістичних збоченнях» і виключено з КПРС. • Композитора-пісенника <i>В. Івасюка</i>, автора надзвичайно популярних пісень «Червона рута», «Водограй» тощо, знайдено повішеним; офіційна версія — самогубство
----------------	--

Історія України. Таблиці і схеми/Т. Земерова. – Тернопіль, 2017